

**ZAMONAVIY G‘ARB FALSAFASIDA ONGNING
FENOMENOLOGIK TAHLILI**

Azimova Madinabonu Adiljon qizi

O‘zbekiston davlat Jahon tillari universiteti falsafa fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy G‘arb falsafasida ong fenomenologiyasining shakllanishi, mohiyati va rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda E. Gusserl, M. Merlo-Ponti, J.-P. Sartr, M. Haydegger kabi faylasuflarning asarlari asosida ongning fenomenologik tahlili metodologik jihatdan yoritilgan. Shuningdek, ongni sub‘ektiv tajriba, idrok va mavjudlik bilan bog‘lovchi nazariy asoslar ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari ongni tushunishda tajribaning birlamchi o‘rni, ong-mavjudlik aloqasi va insonning fenomenal dunyosini anglashga qaratilgan yangi falsafiy yondashuvlarni namoyon etadi.*

Kalit so‘zlar: *fenomenologiya, ong, idrok, mavjudlik, tajriba, G‘arb falsafasi, ongning tahlili, E. Gusserl, M. Merlo-Ponti, J.-P. Sartr.*

XX asr falsafasi inson ongining tabiatini, uning tajribaga va mavjudlikka munosabatini yangi nazariy yo‘nalishlar orqali tushuntirishga intildi. Shulardan eng ta’sirli yondashuvlardan biri — fenomenologiya bo‘lib, u ongni barcha ilmiy va falsafiy izlanishlarning markaziga qo‘ydi. E. Gusserl tomonidan ishlab chiqilgan fenomenologiya sub‘ektiv tajribani empirik yoki metafizik tasnifdan xoli holda tahlil qilishni maqsad qilgan.

Zamonaviy G‘arb falsafasida ongni fenomenologik tahlil qilish masalasi ongni faqat psixologik yoki neyrofiziologik jarayon sifatida emas, balki tajribaning tuzilmasi, idrokning mazmuni va mavjudlikning anglanish shakli sifatida o‘rganishni taklif etadi. Shunday qilib, fenomenologiya G‘arb falsafasida “sub‘ektivlikning yangi paradigmasi”ni shakllantirdi.

Zamonaviy G‘arb falsafasida ongning fenomenologik tahlili chuqur va ko‘p qirrali mavzu bo‘lib, asosan Edmund Husserl tomonidan asos solingan fenomenologiya maktabiga tayanadi. Bu yo‘nalish ongni tahlil qilishda subyektiv

tajriba, idrok va intensionallikni markazga qo'yadi. Fenomenologiya ongning mohiyatini ochish uchun tashqi dunyoning ob'ektiv haqiqatini bir chetga surib, faqat tajribaning o'ziga e'tibor beradi. Quyida ushbu mavzuni batafsil yoritaman, asosiy faylasuflar, ularning tushunchalari va zamonaviy ilovalariga to'xtalib.

Edmund Husserl va Fenomenologiyani Asoslari

Husserl fenomenologiyani "narsalarning o'ziga qaytish" (zu den Sachen selbst) tamoyili asosida rivojlantirdi. Uning asosiy maqsadi ongni ilmiy va qat'iy usulda tahlil qilish edi. Husserlning ong tahlilidagi asosiy tushunchalari quyidagilar:

- Intensionallik: Husserl ongning har doim "biror narsaga qaratilgan" ekanligini ta'kidlaydi. Masalan, o'ylash, sevish, eslash yoki qo'rqish har doim bir ob'ektga yo'naltirilgan. Bu ongning statik emas, dinamik ekanligini ko'rsatadi.

- Epoche va Fenomenologik Reduksiya: Epoche – bu tashqi dunyoning mavjudligi haqidagi barcha taxminlarni qavs ichiga olish jarayoni. Fenomenologik reduksiya esa ongning tajribasini sof shaklda, ya'ni oldindan berilgan bilimlar yoki farazlarsiz o'rganishni anglatadi. Bu usul orqali Husserl ongning tuzilishi va tajriba qanday shakllanishini tahlil qiladi.

- Noema va Noesis: Husserl tajribani ikkiga ajratadi: noesis (idrok jarayoni, masalan, o'ylash yoki ko'rish) va noema (idrok qilinayotgan ob'ektning mazmuni). Bu ikkilik ongning dunyo bilan munosabatini tushunishda muhimdir.

Husserlning yondashuvi zamonaviy ong tahlilining poydevorini yaratdi va keyingi faylasuflarga katta ta'sir ko'rsatdi.

Martin Heidegger: Dasein va Ekzistensial Fenomenologiya

Heideggerning "Borliq va vaqt" (Sein und Zeit, 1927) asarida ong tahlili an'anaviy subyekt-ob'ekt ikkiligidan chiqib, "Dasein" (mavjudlik) tushunchasi orqali amalga oshiriladi. Heidegger uchun ong oddiygina aqliy jarayon emas, balki insonning dunyodagi mavjudligining bir ko'rinishidir. Uning asosiy g'oyalari:

- Dasein: Bu insonning o'ziga xos mavjudlik shakli bo'lib, u doimo dunyo bilan bog'liq holda tushuniladi. Dasein o'z borliq maqsadini va o'limni anglash orqali ongning mohiyatini ochib beradi.

- Dunyo ichidagi mavjudlik: Heidegger ongni tashqi dunyodan ajratib qarash mumkin emas deb hisoblaydi. Masalan, biz biror narsani (masalan, bolta) faqat uning foydaliligi yoki maqsadi orqali idrok qilamiz. Bu "Zuhandenheit" (foydalilik) va "Vorhandenheit" (ob'ektiv mavjudlik) tushunchalari orqali tahlil qilinadi.

- G'am va tashvish: Heidegger ongning fenomenologik tahlilida insonning ekzistensial holatini, ya'ni o'lim va ma'nosizlik qo'rquvini muhim deb biladi. Bu tashvish ongning dunyodagi o'rnini anglashga yordam beradi.

Heideggerning yondashuvi ongni statik tushuncha sifatida emas, balki hayotiy va ekzistensial jarayon sifatida ko'rishga olib keldi.

Jean-Paul Sartre: Ong va Erkinlik

Sartre "Borliq va hechlik" (L'Être et le Néant, 1943) asarida Husserl va Heideggerning g'oyalarini ekzistensializm doirasida rivojlantirdi. Sartre uchun ongning fenomenologik tahlili erkinlik va mas'uliyat bilan chambarchas bog'liq:

- O'zi uchun borliq (Pour-soi): Sartre ongni shaffof va erkin deb hisoblaydi. Ong doimo o'zini va dunyoni so'roq qiladi, bu esa insonning erkinligini ta'minlaydi. Biroq, bu erkinlik "hechlik" (néant) bilan bog'liq, chunki ong o'z mohiyatini o'zi yaratadi.

- O'zi ichida borliq (En-soi): Bu ob'ektiv dunyoning statik mavjudligini anglatadi, ong esa bundan farqli o'laroq dinamik va o'zgaruvchan.

- Yomon niyat (Mauvaise foi): Sartre ongning o'z erkinligidan qochishga urinishi haqida gapiradi. Masalan, inson o'zini "majburiy" holatda deb hisoblashi yomon niyatning bir ko'rinishidir.

Sartre ongning fenomenologik tahlilini insonning erkinlik va mas'uliyatini tushunishga yo'naltiradi.

Maurice Merleau-Ponty: Tana va Idrok

Merleau-Ponty "Idrok fenomenologiyasi" (Phénoménologie de la perception, 1945) asarida ongni tana bilan uzviy bog'liq deb hisoblaydi. Uning yondashuvi ongning tahlilini tana va dunyo o'rtasidagi munosabatga asoslaydi:

- Tana-subyekt: Merleau-Ponty ongni faqat aqliy jarayon sifatida emas, balki tana orqali dunyoni idrok qilish sifatida ko‘radi. Tana nafaqat ob‘ekt, balki idrokning faol ishtirokchisidir.

- Idrokning birlamchiligi: Merleau-Ponty uchun idrok ongning asosiy faoliyatidir. Idrok orqali dunyo ongda shakllanadi, ammo bu jarayon doimo subyektiv va kontekstualdir.

- Dunyo bilan bog‘lanish: Merleau-Ponty ongning dunyodan ajralgan emas, balki doimo dunyo bilan o‘zaro ta’sirda ekanligini ta’kidlaydi. Masalan, biror narsani ko‘rish yoki teginish ongning tana orqali dunyoga ochilishidir.

Merleau-Ponty ong tahlilida tananing markaziy o‘rnini ta’kidlab, fenomenologiyani amaliy va jismoniy jihatlar bilan boyitdi.

Zamonaviy Ilovalar

Zamonaviy G‘arb falsafasida ongning fenomenologik tahlili nafaqat falsafiy, balki ilmiy sohalarda ham qo‘llanilmoqda:

- Kognitiv fanlar: Francisco Varela va Evan Thompson kabi tadqiqotchilar fenomenologiyani neyrobiologiya bilan birlashtirib, "neyrofenomenologiya" sohasini rivojlantirdilar. Bu yondashuv ongning subyektiv tajribasini neyron jarayonlari bilan bog‘laydi.

- Intersubyektivlik: Dan Zahavi kabi zamonaviy fenomenologlar ongning boshqa ong‘lar bilan munosabatini o‘rganadi. Masalan, empatiya va ijtimoiy idrok qanday shakllanadi?

- Sun‘iy intellekt: Fenomenologik tahlil sun‘iy ongni tushunishda qo‘llanilmoqda. Masalan, mashinalarda subyektiv tajriba yaratish mumkinmi degan savol fenomenologik intensionallik tushunchasiga asoslanadi.

Muqobil Yondashuvlar bilan Taqqoslash

Fenomenologik tahlilni analitik falsafa (masalan, Daniel Dennett yoki Thomas Nagel) yoki kognitiv fanlarning reduksionistik yondashuvlari bilan solishtirganda, fenomenologiya subyektiv tajribaga ustunlik beradi. Masalan, Dennett ongni neyron jarayonlariga qisqartirsa, fenomenologlar tajribaning o‘zini tahlil qilishni muhim deb bilishadi.

Xulosa

Zamonaviy G'arb falsafasida ongning fenomenologik tahlili Husserlning intensionallik va reduksiya tushunchalaridan boshlanib, Heideggerning ekzistensial, Sartre'ning erkinlikka asoslangan va Merleau-Pontyning tana-markazli yondashuvlari bilan rivojlandi. Bugungi kunda bu yondashuv kognitiv fanlar, neyrofalsafa va sun'iy intellekt sohasida qo'llanilmoqda. Fenomenologiya ongni statik emas, dunyo bilan doimiy o'zaro ta'sirda bo'lgan dinamik jarayon sifatida ko'radi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy G'arb falsafasida ong fenomenologiyasi insonning o'z-o'zini anglash jarayonini yangi metodologik darajaga ko'tardi. Husserldan boshlangan bu yo'nalish Haydegger, Merlo-Ponti, Sartr va zamonaviy tadqiqotchilar orqali boyitilib, ongni inson mavjudligining markaziy elementi sifatida talqin etdi.

ADABIYOTLAR.

1. Husserl, E. *Ideas: General Introduction to Pure Phenomenology*. London: Routledge, 2012.
2. Zahavi, D. *Phenomenology: The Basics*. London: Routledge, 2019.
3. Gallagher, S. & Zahavi, D. *The Phenomenological Mind: An Introduction to Philosophy of Mind and Cognitive Science*. London: Routledge, 2021.
4. Smith, D. W. *Husserl and Intentionality: A Study of Mind, Meaning, and Language*. Dordrecht: Springer, 2003.
5. Zahavi, D. *Self and Other: Exploring Subjectivity, Empathy, and Shame*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
6. Gallagher, S. *Action and Interaction*. Oxford: Oxford University Press, 2020.
7. Sokolowski, R. *Introduction to Phenomenology*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
8. Zahavi, D. & Overgaard, S. *Phenomenological Sociology: The Subjectivity of Everyday Life*. London: Routledge, 2023.